

Katab geya kana masarak 2013

ABC Masarak

a â b c ch d e ê f g h i î j k l m mb n nd nj ñ ñ ng o ô r s t u û w y z

1. Tînge sîlo nene

	gîlaŋ ndaŋa	ñurim	tînam
î	înje	dîri	sî
i	ida	lira	fi
ê	êneri	lêle	sînge
e	eleleŋ	gendeg	le
â	âbi	dâŋŋa	ñâ
a	akuy	kara	ka
û	ûse	ûrunji	kû
u	uruŋi	tula	ju
ô	ôyowi	sôgi	kâburko
o	oda	doma	ko

1.1. Kanaa tînge sâgii nene ye (â, ê, î, ô, û)

- Kana masarakam tînge sîlo nene 10 ye. Tînge tur sâgii neneye, tur nenendaye.
- Kanaa tuu tînge sâgi nene de inde, kanaa tuu du tînge sâgi nenenda de inde.

a, e, i, o u

â, ê, î, ô, û

Tînge sâgi nene mbo nenenda mbo kana tîlem îdirande. In ken, kana tîngu sâgu nene gu **gîlaŋ na gim** munduŋan waraŋ na gim muduŋndiye.

Masal: *g î l â ŋ g î* → **gîlaŋgi**
â w î y ê → **âwiye**

- Sâgi ndunja lôram sâgi teneŋeŋesire.

Masal: Dokoro **târmina**. – Ti dokoro **tarmina**.

Saraŋ njiŋanta **niŋan** taka. – Galamko **nîŋan** landir awula.

1.2. Tînge sîlo nene mbara na wî (aa, ee...)

Tînge sîlo nene wî, cukaŋgu nûmmarigiyon dortolo nûmmarigiyon koy tîngi tîle de tene.

Tînge sîlo nene mbara gani mbara de munduŋji:

- 1) Hâbuto tîle mbo kâddur mbo mendeteŋti. Tîle tinda-ken, tîngi sîlo nene tîlo de munduŋti. Kâddur yan, tînge sîlo nene mbara munduŋti.

Masal:

Tîle		Kâddur
de	→	dee
wasi	→	wasii

ûse	→	ûsee
kalla	→	kallaa

Yagun “kima” kâddurkandi ta “kimiŋ” ye. Gi ta kawa tûkan, tîŋge sîlo nene mbara munduŋndiye.

Masal:

Tîle		Kâddur
kima	→	kimiŋ
kaŋgi	→	ka
amara	→	amakar
jargi	→	jari

2) Kanaa nûŋe wî mendeteŋti:

kara - kima kara ye	mama - da ta tîyar te	koy - kana inglez 'also'
kaara - hâbi mibise gi ye	maama - sede wara ta	kooy - niriŋa kûye 'all'

2. Tîŋge sîlo nusulaye

2.1. Tîŋge tuu kana arinjeka molok kâddur ninde ila:

- ABC masarak mo mula ila: “ch” mbo “z” mbo.
“Ch” masarak mo koy tinde: “tîcha”
- “kh” ti masarak mbo gûmma kallo têrinden mela. “Kh” ta ganim, “k” mbo de menti.

Masal: Khatir → Katir

Khamis → Kamis

2.2. Tîŋge sîlo nusulaye mbara na wî (ll, rr, dd....)

1. Tîŋge sîlo nusula wî, cukanŋu nûmmari tîŋge mbara tene. Dortola du tîlo tene.

Masal:

⟨kalla⟩	hâbuto kalla ye	⟨lirra⟩	hâbuto laminan ndeleŋegiye
⟨kala⟩	da na ta tu ye	⟨lira⟩	sede sîŋgem nîndinasigiye

2. Kanaa 'mb' mbo 'nj' mbo 'ŋg' mbo nene ila: Ka tuu ûre-ken mbara nene noŋ ûmme, yagu tîlo de menti.

Masal:

⟨tîrimbil⟩ gim 'm' tu koy ninda noŋ (tîrimmbil) yagu 'mb' de katab menti: tîrimbil

⟨konji⟩ gim 'ŋ' ninda noŋ (konŋji) yagu 'nj' de katab menti: konji

⟨jaŋgab⟩ gim 'ŋ' tu koy ninda noŋ (jaŋŋgab) yagu 'ŋg' de katab menti: jaŋgab

Yagunuŋ hâbuto îya riyon, tîŋge mbara nôri ila kooy de menti.

Masal: mena (men - a)

menndiye (men - nd - iye)

nd ili îya riya ye.

3. tinde / tinnde

Geyaa (arinjekam “af'al”, inglezim “verbs”) mbara nursulturi (nûŋe nûrdari) ila meneŋeŋerti:

tinde : I gim inde.

tinnde : I hâbuto innde.

yagu: “Ŋgârû kige?” “Migende, **in de** minde.” **in de** gi tu molok but, kanaa mbara ye.

3. Kanaa takka nindiri wî

3.1. Kanaa nûcuṅa wî

	Masal
<ul style="list-style-type: none"> Kanaa takka nindiri wî tîṅgi tîle yan, tuci. 	⟨Madaldim taka.⟩
⟨m⟩ ganu ambindiri (LOC)	
⟨g⟩ alle na gu landir (DET) ambindiri	⟨Mûco tula...mûcog tabasiṅa.⟩
⟨g⟩ nûkag ambindiri	⟨Turnaṅig gani nerem tûka.⟩
⟨n⟩ nûteg ambindiri, jumalta tuu koy tuci	⟨Taran salam keni.⟩
<ul style="list-style-type: none"> Kanaa 'ta' kâddurkandu ambindiri gu tuci 	filta, malta, kitabta
<ul style="list-style-type: none"> Kanaa takka nindiri wî jumla ta gu tuci. 	
⟨oṅ⟩ nîkariya ambindiri	Gosiṅoṅ? Gareyoṅ?
⟨nde⟩ îya riya ambindiri	Lala, in tirnde
⟨ye⟩ geya mbo tinda-ken hâbi ige-gu tonosinje	In tiraye
<ul style="list-style-type: none"> Kanaa wî koy nucuṅaye: <ul style="list-style-type: none"> ◦ ⟨malembo⟩ ◦ ⟨nîyembo⟩ ◦ ⟨hâgudu⟩ ◦ ⟨hâbuto⟩ ◦ ⟨hâkkoy⟩ ◦ ⟨jekkoy⟩ ◦ ⟨haddiye⟩ ◦ ⟨inko⟩ yaḡu ⟨in ken⟩, ⟨in ru⟩ ◦ ⟨ṅgondo⟩ yaḡu ⟨ṅgo ken⟩, ⟨ṅgo ru⟩ 	

3.2. Kanaa niṅṅara wî

	Masal
<ul style="list-style-type: none"> Kanaa takka nindiri wî kana mirsi gu wo (arinjekam “isim”, inglizim “noun”) teneneṅesire. 	
⟨gim⟩, ⟨ilim⟩, ⟨ây, âlu⟩ ganu ambindiri	Ka gim wara. Ka ilim waka
⟨mbo⟩ hâbuto gê na wî ambindiri	Adam mbo Nura mbo ...
⟨de⟩	Mi de mara. Ka tuu warnde.
⟨na⟩	Ka hasa na wî...
⟨lo⟩	Ambe gi lo tuṅana
⟨wo⟩, ⟨wî wo⟩	Giraye wî wo Mula âmbiya.
⟨gi/gu/igi/igu⟩, ⟨wî/yî/îwi⟩ alle na gu landir ambindiri	Kitab gi , sî gi , kaṅgi gu Kanaa wî , ka wî
⟨du⟩	Ti du , ama du , amara gi du
⟨mo⟩ ganu ambindiri	sûḡ mo , ganim mo
⟨molok, lok, lo⟩ gani tara-gu ambindiri	Ti hille molok tara.
Kaṅgi ta fandaṅ gu tindiri (“possessives”): ta/to, taṅa/taṅ, nî/nû, niṅa/niṅ	⟨kimiṅ nî baba⟩ ⟨baba taṅ kimiṅ⟩
mbe/mbo, na/no, ta/to, mîni, kîni, îni mbeṅa, naṅa, taṅa, mîniṅa	⟨Kimiṅ nû torona.⟩ Ama mirsi mbeṅa ...
inglizim “Object Pronouns” amboro, mboro, tiro, minta, kinta, inta/ mba, nda, amba, kanda	⟨Juwabko mba tenjebena.⟩
<ul style="list-style-type: none"> Kanaa geyaa (fil) nenjenjera wî: 	
⟨ye/le/re/ge/me/ke/te⟩ ⟨yere⟩ etc.	⟨Îwi kimiṅ mbeṅa ye .⟩

	«Kima igi dortola ye ». «Ama ye » «Ma le » kalla ke , masal te
<ul style="list-style-type: none"> • Kanaa geyaa (fil) ta «GEYA» sul «LIRIRIYA» nene. 	«salam age » «bik mena » «lar irirna »
Geya gani tu koy kanaa mbara tûkusi	«mus(ni) mige » «mosiŋtu minnde»
<ul style="list-style-type: none"> • Kanaa wî koy niŋiŋaraye: <ul style="list-style-type: none"> ◦ «ŋgo ken» ◦ «ŋgo ru» ◦ «in ken» ◦ «in ru» 	

3.3. Kanaa cetko nene wî

<ul style="list-style-type: none"> • Geya mbo ninda ila 	
-kunuŋ	«tîya-kunuŋ»
-kodo, -kodol	«tara-kodo» «tarin-kodo»
-ken	«tira-ken» «Tarar-ken amboro mbo kâddu mûrantiyere».
-kede	Ma gar- kede rôgol!
-gim	«Gendeg sîg mo aka- gim ...»
-gu	«In tîrnaŋa- gu kima tu ŋgo tire...»
<ul style="list-style-type: none"> • Kana tîle jo mbîri nûmmari gi 	«jîray-jîray» «injal-injal» «kîrim-kîrima»

3.4. Kanaa nuŋe wî wo landir mendeteŋti

	Kanaa nûcuŋaye	Kanaa niŋiŋaraye	Kanaa cetko nene ye
ta	Kâddurkandu ambindiri <i>Kitabta kâddur tanara.</i>	Kaŋgi ta fandaŋ gu tindiri <i>Asta ta kima tara.</i>	
gim		Ganu ambindiri <i>Ka gim wara.</i>	<i>Sûgmo aka-gim, hâbutu ŋundu âkala.</i>
gu		Mirsi mbo tinda-ken <i>Kaŋgi gu, maama gu, kitab gu</i>	Geya mbo tinda-ken <i>In tîrnaŋa-gu kima tu ŋgo tire..., In ena-gu,</i>
kede		Mirsi mbo tinda-ken <i>Târi kede taŋu medelndiye.</i>	Geya mbo tinda-ken <i>Ma unjur-kede, tûsura.</i> Yagun: <i>Târi ke-de taranŋu tarka.</i>
ye	<i>tiraye, enaye, igegiye, oseye, urseye, wayaweye</i>	<i>mbe ye, na ye, kalla ye, kalla ke, masal te, Kima igi dortola ye.</i>	
ken		<i>Salata ken taka.</i>	<i>In tira-ken...</i>

4. Katab geya gûmma noŋ yanden

4.1. *g-- > k , d-- > t*

Kanaa tuu 'g' wo nene, 'g' gi tonodam tûkan, 'k' mbo tûmmari, yagun 'g' mbo de katab migeti. Masal : <gendegu>

<gendeg>

Kanaa tuu 'd' wo nene, 'd' gi tonodam tûkan, 't' mbo tûmmari, yagun 'd' mbo de katab migeti. Masal : <noda>

<nod>

<tonodti>

Yagun, kanaa tuu 't' mbo yoŋ 'k' mbo yoŋ tonodan koy ti tûmmari ili noŋ de katab migeti.

Masal: <but>

<but-buta>

4.2. Kanaa but-buta sûlom nîdire (diphthongs)

Sûlo tîle	Sûlo mbara
<âyibi> ('âyibi' katab menteyande)	<awose>
<ayfela>	<awula>
<kâw>	<îyar> ' '
<koy>	<rayina>
<âyŋge>	
<lay> <loyn>	
<layti> <loynti>	
<laya> <loyna>	

4.3. Gûreya but-but nûre ila wo

4.3.1. <Sîkal>

Mûre-ken, gani mbara 'k' mbo 'g' mbo mûre (*sîkal / sîgal*), yagu mi 'k' mbo de katab menti. 'Âkala', 'tîkala', 'mîkalti' kooy 'k' mbo de êrin, in ken kana 'sîkal' gim 'k' wo mula.

4.3.2. Kanaa ûyom nûtiŋa wî: -ti

Kanaa ûyom nûtiŋa ila mûre-ken, gani mbara '-ti' mbo '-ki' mbo ûmmari. Kana **ŋ** mbo tonodan, ka tuu '-ti' gi wo '-ki' mbo ûmme. Yagu mi '-ti' mbo de katab menti. Kanaa kâddur '-ti' mbo de êrin, in ken '-ti' wo mula.

Masal:

- *mîkalti, mati, ronti*
- *tosinŋti* (*tosinŋki* mûmmeteye, yagu katab menndiye)

4.3.3. Kanaa îya riya nîŋa: -nd, -ndiye

Kanaa îya riya nîŋa mûre-ken, gani mbara 'nd' mbo 'ŋg' mbo mûre. Kana **ŋ** mbo tonodan, ka tuu 'nd' gi wo 'ŋg' mbo ûmme. Yagu mi 'nd' mbo de katab menti. Kanaa kâddur 'nd' mbo de êrin, in ken 'nd' wo mula.

Masal:

- *gosende*
- *musndiye*
- *gosinŋdiye* (*gosinŋgiye* mûmmeteye, yagu katab menndiye)
- *ginanŋde* (*ginanŋge* mûmmeteye, yagu katab menndiye)

Geya **-n** mbo tucice-ken, iya riya mbo **n** ta mbara teneti, **-n-nd** katab mente.

Masal: mena (men - a)

menndiye (men - nd - iye) (*mendiye* yande)

4.3.4. Kanaa wî mûre-ken, ka tuu tuu but-buta ûre yagun kana gi mbo katab menti:

Gureya [gê], [gî], [giye] [hâgudu], [hogudu] [madrasa], [madarsa] [rînaŋ], [rîniŋ], [rîneŋ] [tîran], [tîren] [tîkala], [tîkela] [tîrana], [tîrona] [noŋ], [nuŋ]	Kitaba gê hâgudu madrasa rînaŋ tîran tîkala tîrana noŋ	Masal Mi gê de mati. In rînaŋ tela. Kooy îdirana. In tîrana aynaŋa. Asta noŋ Hâlîme noŋ Kaltam noŋ
--	---	--

5. Êsumiŋ lukkura nî

Êsumi	Gani ŋgara gim êsumiŋ munduŋtiyoŋ?	Masal
. Keŋek	Kanaa onodan, ujim keŋekko munduŋti.	<i>Ama aka. Dîman arti.</i>
? Nîkariya	Kano tîrkarnin, ujim êsumi nîkariyo munduŋti.	<i>Garndoŋ?</i>
! Ajab	Hâbuto ajab riya-ken, hâbuto râŋjirnan, hâbuto 'ken' riya-ken, kooy ujim êsumi ajabko munduŋti. Hâgudu kanaa 'ŋgic' noŋ 'fukut' noŋ 'wâc' noŋ, kanaa wî noŋ na wî, ajabko koy munduŋti, kanaam nûrimana yan koy munduŋti	<i>Hay! Adam, ka! Ko, malta na! ...kabiŋo fukuŋ! tûturuŋa ...ŋgic! in tîbina</i>
“ ” Gûreya	Kaŋgi nûre gi, kano lûturuŋ ndâŋin, nod tursuŋti.	<i>"Ka!" tîrnaŋa.</i>
' '	Gureyam kûde kanaa tuu gureya tinda- ken, êsumu munduŋti.	<i>Katir ŋgo tire, "Jîre mîni 'tusmayo ane' tîrnaŋa, maka miŋan!" tirnen...</i>
- cet	1) Êsumi gi ti wâru kede kano nuciye. 2) Hâgudu katab ke gaye-de, kana tîle gi tonod-kede njira tonodan, cet ken, disir kano nodti.	<i>1) Gaka-ken... 2).....ambundu- nunara.</i>
, Nunasira	Kûre gayer-ken, gelmenu nusul, sî nen- kodo, alulu ga-ken, gim nunasiro munduŋti.	<i>Baba âsurum molok tareg, kala wâsu ke tinde-de tara.</i>
:		

5.1. Gûreya

Gûreya <ŋgo tire> gîlanŋu tene-ken, nunasira ûyo taŋ mo munduŋti.

Masal:

... âwiye gi **ŋgo tire**, "De mbe gi lo tuŋana" in tire.

<ŋgo tire> kûyendan nunasira munduŋndiye, lûtura de munduŋti. Lûtura menan tîŋgi kâddi mbo mândaŋinti.

Masal: Maama gi du "Ambe gi lo tuŋana" tirnen...

5.2. Tînge kâddunjar

1) Mirsi kaŋgi taŋa yoŋ, hille taŋa yoŋ, madaldi taŋa yoŋ, mâdina taŋa yoŋ, tîngi kâddi mbo ndâŋin katab menti.

Masal:

Gerŋe mirsi hille taŋa
Temere mirsi mûco taŋa
Adukora mirsi kamba taŋa

2) Katab ke-de, keŋekko ba menan, ûyo mana gu tîngi kâddi mbo mandaŋinti. Hâgudu kana ti de gîlaŋ na gu, tîngi kâddi mbo mandaŋinti.

Masal: *Ama aka. Dîman arti.*

3) Kaŋgi tûre-ken, ûsumu gûreya nî gu, tîngi kâddi mbo mândaŋinti.

Masal: Ti du “Murkuti yande” tirnen, ...

6. Masal gi hâbuto dûmmo mîkala wî ta nî kooy ye:

Âwiye mbo maama mbo

Âwiye mbo maama mbo dee mbara ne tîran suro waka. Suro waka-gim, de âwiye tag margi yen, de maama ta gi du se ye. In ken se gi kimo tuŋana. Kimo tuŋana, âwiye gi kima gu kul nar de ta gim kami tam nduŋu, hâgudu ko fariŋ de nuŋana gi taŋa kul nar, de ta gim kayiŋ, in ken âwiye gi ŋgo tire, “De mbe gi lo tuŋana” in tîrnaŋa.

In ken maama gi du “Ambe gi lo tuŋana” tirnen, gulto ena. In ken maama gi ŋgo tire, “Gaka jamata naŋa guruŋin, ama koy aka jamata mberŋa awuruŋin, warin gâdiyo menni” tirnen, “Kalla ye” ru âwiyeg taka, maama gi koy taka.

Âwiye gi ko amara mbo ka kooy gudra nene mbo de kuruŋ tanara, ginda ta ânjurom ŋuŋ inde. Maama gi du ko ŋâwro kul tara. Kul tanare-gim, ŋâwre gi kar in de karaŋ tayen, jamata wî ŋgo ire, “Mi kar mboro mbursen, ŋgo ru kar karaŋ gayoŋ?” irnen, ŋâwre gi du “Ama baba mbe tuŋana aye” tirnen, ka jamata wî du ŋgo ire, “Tâŋgit kamba tuŋanoŋ?” in irnen, “Lala, ŋgo ru ki margi tuŋana kire? Tâŋgit margi tuŋanoŋ? In ko yan dakala gu se gu ŋûyi!” rînaŋ hâddiye kanaa îniŋa tonoda.